

INDLEDNING

For fjerde år i træk afholdt *Psyke & Logos* ved forårssemesterets start en åben temakonference, denne gang om *det ubevidste*. Konferencen fandt sted fredag d. 31. januar 1992 på Københavns Universitet Amager, og traditionen tro var der hård kamp om siddepladserne i det store auditorium. Hvor vi ved sidste års konference havde *drømme* på programmet, navnlig drømme som en mulig »kongevej til det ubevidste« set fra forskellige terapeutiske synsvinkler, var det i år teorierne, der stod i centrum og tjente som inddeling af stoffet. Programmet var sammensat, så en række af begrebets tværfaglige aspekter var tilgodeset, men naturligvis med særlig vægt på psykologien, og det så ud som følger:

1. PETER THIELST: Det ubevidstes idéhistorie
Diskussion ved Per Aage Brandt og Aage Henriksen
2. UFFE HANSEN: Freuds rødder i hypnose- og suggestionsterapien
Diskussion ved Aage Henriksen og Peter Thielst
3. JEAN-CHRISTIAN DELAY: Det ubevidste i psykoanalysen
Diskussion ved Lars Andersen og Per Aage Brandt
4. BIRGITTE DIDERICHSEN: Det ubevidste og symptomernes sprog
Diskussion ved Jean-Christian Delay og Lars Andersen
5. EIGIL NYBORG: Det ubevidste i den analytiske psykologi
Diskussion ved Birgitte Diderichsen og Uffe Hansen
6. AAGE HENRIKSEN: Digterne og det ubevidste
Diskussion ved Uffe Hansen og Eigil Nyborg
7. PER AAGE BRANDT: Det ubevidstes semiotik
Diskussion ved Simo Køppe og Jean-Christian Delay
8. SIMO KØPPE: Det ubevidstes materialitet
Diskussion ved Peter Thielst og Birgitte Diderichsen
9. LARS ANDERSEN: Det ubevidste i erkendelsesteorien
Diskussion ved Eigil Nyborg og Simo Køppe

Det er disse oplæg, der – for de flestes vedkommende gennemarbejdet og udvidet – danner grundstammen i nummeret, men i tilgift har vi fået fire andre artikler, der placerer sig inden for temaet.

I indledningsartiklen giver Ole Andkjær Olsen og Ole Vedfelt en historisk oversigt over det ubevidstes begreb fra 17-1800-tallet og frem til i dag. Der lægges særlig vægt på Freuds og Jungs bidrag, men også navne som Reich, Klein, Lacan, Neumann og Grof er repræsenteret. Afslutningsvis trækkes de mest grundlæggende inddelinger af det ubevidste frem, nemlig det kollektive over for det personlige ubevidste, det ubevidste som fortrængende over for det ubevidste som fortrængt og endelig det imaginære ubevidste over for det symbolske ubevidste. Desuden nævnes tre indtil nu uafklarede spørgsmål: Er det ubevidste et psykologisk begreb, eller findes der også et kropsligt og et samfundsmæssigt ubevidste? Er det ubevidste overvejende infantilt-patologisk eller overvejende kreativt-selvregulerende? Og er det ubevidste irrefleksivt eller refleksivt?

Peter Thielst trækker linjer op i det ubevidstes idéhistorie og giver et forslag til, hvordan man kan orientere sig i dette vildnis. Han kritiserer Lancelot Law Whyte for i *The Unconscious before Freud* alene at have ledt efter termen 'ubevidst' i registre og indholdsfortegnelser. I stedet slutter han tilbage fra fire nutidige betydninger af ordet til den begrebsmæssige forhistorie, og derved får han følgende fire kategorier: (1) det ubevidste som et fond af medfødte ideer, der virker strukturerende ind på alle mentale processer, også selv om de ikke selv er bevidste, (2) det ubevidste som det ikke erkendte, der også kaldes »rationalitetens *det Andet*«, altså det, der modstår den intenderede erkendeinteresse, (3) det ubevidste som »urgrunden« i mennesket, hvor den menneskelige bevidsthed kun er som toppen af det isbjerg, der udgøres af altet, af romantikerne kaldt Gud (og en hel del andet), og (4) det ubevidste som det fortrængte, der lever sit eget liv og efter sine egne regler skaffer sig maskerede udtryk på trods af de fortrængende kræfter.

Aage Henriksen giver i sin artikel eksempler på den spirende erkendelse af det ubevidste hos romantikkens digtere og teoretikere. Hvor det ubevidste ifølge psykoanalytikerne konstitueres som konsekvens af fortrængningen, er det hos digterne omvendt den erotiske forsagelse, der viser vej til det ubevidste. I digterens og videnskabsmandens jeg dannes – som resultat af det opdæmmede begær, må man antage – en forestilling om et guddommeligt eller eventuelt dæmonisk væsen, i psykoanalytisk forstand et over-jeg eller jegideal, ved hvis mellemkomst der sker et gennembrud til digterisk skaben og videnskabelig erkendelse. Der er ifølge Aage Henriksens analyse komplementaritet mellem realiseringen af de umiddelbare seksuelle ønsker og adgangen til det ubevidste. For at opnå det sidste er det nødvendigt at fravælge det første.

En af forbindelseslinjerne mellem romantikken og psykoanalysen er den animalske eller dyriske magnetisme, i dag bedre kendt som hypnose. Uffe Hansen tegner i sin artikel et billede af udviklingen i Freuds forhold til

hypnosens muligheder af danskeren Carl Hansen og sin ældre kollega Josef Breuer. I midten af 80'erne studerede han hypnose hos Charcot i Paris og senere desuden suggestionsterapi hos Liébeault og Bernheim i Nancy. Siden tog han som bekendt afstand fra hypnosens i Bernheims formidling, da han skabte den psykoanalytiske metode, men det er Uffe Hansens hypotese, at han op gennem 1890'erne stadig interesserede sig levende for den gamle animalske magnetisme, nu i filosofen Carl Du Prels udgave. Særligt slående er det, at Freud efter alt at dømmе lånte mottoet til *Drømmetydning* fra en roman, Du Prel udgav i 1891, måske en maskeret tribut til en forfatter, som det ikke var opportunt for en i forvejen ugleset psykoterapeut at alliere sig med.

Noget af det banebrydende ved psykoanalysen i forhold til forløberne var, at den gjorde samtalen mellem analytiker og analysand til stedet, hvor det ubevidste ytrer sig konsekvent, og netop den analytiske samtale er det centrale i Jean-Christian Delays artikel. Inspireret af Jacques Lacan viser han, hvordan samtals forskellige aspekter kan tydeliggøres ved hjælp af begreber fra sprogvidenskaben, men han pointerer samtidig, at psykoanalyse aldrig kan blive til ren sproganalyse, for det analytiske sprog er altid skanderet af affekter (begær, modstand), der snart åbner, snart lukker adgangsvejen til det ubevidste.

Hvis Jung som Freuds elev ændrede og videreudviklede Freuds begreb om det ubevidste, greb han også i højere grad end Freud tilbage til romantikkens begreb om det ubevidste. I sin artikel om det ubevidste i den analytiske psykologi gennemgår Eigil Nyborg Jungs inddeling af det ubevidste i det personlige ubevidste, der ligger nærmest Freuds, og det kollektive ubevidste, der er sæde for arketyperne. Efter Eigil Nyborgs mening har man ofte misforstået arketypebegrebet som slet og ret et arsenal af præfabrikerede ideer, men der er tværtimod tale om »et uanskueligt nedarvet beredskabssystem, som ordner psykiske elementer til manifesterede billeder«. Den sene Jung placerede arketyperne i det psykoide ubevidste på grænsen mellem det sjælelige og det legemlige, og via synkronicitetsbegrebet tillagde han det evnen til at skaffe sig både psykiske og fysiske udtryk.

Den næste temaartikel er skrevet af Jan Ivanouw og omhandler nogle kropslige aspekter af det ubevidste, nærmere bestemt de både fysiologiske og psykologiske sider af muskeltonus. I det praktiske kropsterapeutiske eller afspændingspædagogiske arbejde viser der sig at være en nuanceret vekselvirkning mellem psykiske processer og muskelspændinger. Psykiske blokeringer af forskellig art kan fysiologisk registreres som overspænding i netop de muskelgrupper, som den resulterende handling ville have involveret. Omvendt ledsages muskelterapien ofte af signifikante følelser og erindringer, som med fordel kan inddrages i behandlingen. Det ubevidste placerer sig markant som bindeleddet mellem det psykiske og det somatiske, og i sin teoretiske refleksion over dette fremsætter Jan Ivanouw en hypotese om sammenhængen mellem bestemte muskelgrupper og spændingstyper

på den ene side og personlighedens instanser – det'et, jeg'et og over-jeg'et – på den anden.

Det er slående, hvor forskelligt de psykoanalytiske grupperinger har prioriteret det ubevidstes begreb, og ikke mindst har det været lidt af en gåde, hvad der blev af begrebet hos Melanie Klein og de britiske objektrelationsteoretikere, der på mange andre felter var overordentligt Freud-tro. Stig Poulsen og Knud Hjulmand har kastet sig ud i en besvarelse af dette spørgsmål, og i deres artikel gennemgår de først de aspekter af Freuds teori, der synes at have inspireret objektrelationsteoretikerne, nemlig fantasibegrebet og den sene topiske model (med det'et, jeg'et og over-jeg'et). Dernæst ser de på det, der i Melanie Kleins teori bliver afløseren før polariteten mellem bevidst og ubevidst, og som nu ligger i polariteten mellem ydre og indre. Endelig gennemgås Winnicotts begreber om det sande og det falske selv, hvor det sidstnævnte har karakter af en latent mulighed, som i traditionel sprogbrug ville være blevet kaldt ubevidst.

Birgitte Diderichsen tager udgangspunkt i den måske bedst kendte af Freuds dualismer mellem ubevidst over for (før)bevidst, primærproces over for sekundærproces og tingsforestillinger over for sprogligt artikulerede forestillinger. Freud brød selv denne polaritet op, når han forsøgsvis beskæftigede sig med skizofreni, og siden er det navnlig i fransk psykoanalyse (af Lacan og hans elever) blevet postuleret, at »det ubevidste er struktureret som et sprog«. Gennem en analyse af symptomernes sprog i skizofrenien går Birgitte Diderichsen ind i dette teoretiske spændingsfelt og viser med eksempler på »organsprog«, »ordsprog«, metaforisk sprog m.m., hvordan det ubevidste ser ud, når dets mekanismer blotlægges via den patologiske nedbrydning af psyken, og dermed måske også, hvordan det ser ud hos alle andre under det isolerende dække af symbolske interaktionsformer.

Lacan-diskussionen fortsætter i Kjeld Enemarks artikel. Via urfortrængningens begreb sammenstilles Freuds og Lacans opfattelse af det ubevidste. Hvor urfortrængningen hos Freud siges at være konstituerende for det ubevidste ved at etablere den første psykiske barriere mod ønskeopfyldelsen, går Lacan langt videre med begrebet, idet han forbinder urfortrængningen med subjektets indplacering under en signifiant-struktur, der hos den ikke-psykotiske er fastgjort til en »urfortrængt« signifiant som garant for Loven, nemlig Fader-Navnet. Kjeld Enemark ser denne signifiant som den teoretiske udfoldelse af Freuds visionære bemærkning om »drømmens navle«.

Per Aage Brandt nærmer sig det ubevidstes begreb gennem polariteten mellem det intentionelle og det kausale, hermeneutikken og (natur)videnskaben. Mens mange mener, at de to poler er helt inkompatible og bør holdes skarpt adskilt, er det – som Per Aage Brandt ser det – en livsbetingelse for semiotikken at kunne bevæge sig i begge dimensioner, og noget lignende gælder tilsyneladende for psykologien, idet det subjektive som helhed placerer sig i en kontinuum fra ubevidst *psyke* til bevidst *logos*, fra passiv psykisk kausalitet til aktiv intentionalitet og med sproget som midt-

punkt. Tankegangen anskueliggøres til sidst i en topisk model, der har lighedspunkter med Freuds model fra *Drømmetydning*.

De sidste tre artikler vurderer det ubevidstes begreb videnskabsteoretisk. Simo Køppe diskuterer begrebet såvel historisk (før Freud, hos Freud, efter Freud) som systematisk (det ubevidste i biologien, i psykologien og i sociologien), og han lægger særlig vægt på at demonstrere, at det Freud'ske ubevidste ikke indebærer en mekanicistisk eller deterministisk opfattelse af subjektet. Tværtimod ses selvrefleksionen som det ubevidstes modstykke, og disse to poler i det psykoanalytiske univers er gensidigt definerende og konstituerende. Heller ikke for en systemteoretisk betragtning kan det ubevidste tillægges nogen ensidigt determinerende rolle; det ville bl.a. kræve, at der med personlighedens instanser var tale om selvstændige, lukkede systemer, hvilket ikke er foreneligt med Freuds opfattelse. Hermeneutikerne, der har kritiseret Freuds begreb om det ubevidste, har ifølge Simo Køppe et andet ubevidsthedsbegreb knyttet til de sociale interaktionsformer, men fremfor at være konkurrerende fremstilles de to udgaver af det ubevidstes begreb som et gensidigt supplement til hinanden.

Den efterfølgende artikel af Lars Andersen udgør lidt af en modpol til Simo Køppes. Lars Andersen opstiller fem tilgange til det ubevidste, som han har fundet i nyere psykoanalytisk litteratur. Den første gruppe tilhører *Freud-konservatismen* og baserer sig på Freuds metapsykologi. Ud fra den forstås det ubevidste som en determinerende instans i forhold til bevidstheden, hvilket ifølge Lars Andersen er et selvrefuterende standpunkt, da erkendelsen af det ubevidste nødvendigvis udgår fra bevidstheden. Den anden position, der kan findes inden for den jeg-psykologiske tradition, er *den optimistiske*, der kun anser det ubevidste for en forbigående og overkommelig parentes i bevidsthedens jeg-centrerede selvtilstrækkelighed. Den tredje *romantisk-heroiske* position, der bl.a. repræsenteres af hermeneutisk indstillede analytikere som Carl Lesche, har samme grundindstilling som den optimistiske, men tager det ubevidste mere alvorligt og tildeler det – som en slags imødekommelse af den Freud'ske metapsykologi – i nogle tilfælde en særlig kvasi-naturalistisk fase i analysen. Den fjerde position kaldes *pessimistisk* p.g.a. af dens totale overgivelse af bevidstheden til det ubevidste. Det drejer sig om Lacan-skolen. Endelig er der den femte – *agnostiske eller nominalistiske* – position, som Lars Andersen finder hos Roy Schafer, og som også svarer til hans egen forståelse. Her er det ubevidste ophævet som system eller instans og tildeles kun den eksistens, det har i det sprog, man bruger til at tale om det.

Den afsluttende temaartikel af Vibeke Boolsen inddeler vurderingen af teorier i to positioner, hvor position 1 er den traditionelt videnskabsteoretiske, der betjener sig af begreber som empiri, teoriafprøvning og korrespondensregler, mens position 2, som Vibeke Boolsen selv er fortaler for, betragter en teori som en selvgyldig helhed, der ikke kan eller skal vurderes efter, om den svarer til »virkeligheden«. Denne position overføres også

til den psykoanalytiske teori og diskuteres til sidst i forhold til begrebet om det ubevidste.

Anmeldelsessektionen rummer tre rubrikker, alle med en vis relation til temaet. Stig Dankert Hjort, der selv har skrevet en bog om hypnose (Gyldendal 1989), anmelder Uffe Hansens bog om den hidtil oversete danske scenehypnotisør Carl Hansen, der i 1880 gjorde et stort indtryk på den unge medicinstuderende Sigmund Freud. Dernæst følger Ole Vedfelts anmeldelse af fire Jung-inspirerede bøger, to af Marie Louise von Franz, en af Joseph Campbell og en af Verena Kast. Til sidst kommer Ole Andkjær Olsens anmeldelse af Politikens psykoanalytiske leksikon.

Uden for temaet fortsætter K. B. Madsen sin føljeton om teoretisk psykologi, nu med den fjerde artikel i rækken, og han er denne gang nået til Japan.

Konferencen om det ubevidste var arrangeret af Ole Andkjær Olsen og Benny Karpatschof, og det nærværende temanummer er redigeret af Ole Andkjær Olsen.